

MÁTÉ ÁGNES

*Báthory Griseldis, az engedetlen menyasszony
vagy az eretnek hárpia sikertelen megzabolázása*

Előhang

Báthory István lengyel király uralkodásának talán legfényesebb ünnepségét rendezték meg Krakkóban az 1583. június 12. körüli napokban: a sikeres livóniai hadjáratot köszöntő ünnepségek megkoronázásaként¹ a király a lengyel hetmanhoz, Jan Zamoyskihoz adta feleségül unokahúgát, a tizennégy éves Báthory Griseldist (1569–1590). A dolgozatban az esküvőhöz kapcsolódó latin nyelvű kiadványokban a menyasszonyról olvashatókat ütköztetem azokkal a dokumentumokkal, amelyek a krakkói udvarban a házasságkötés előtt és az azt követő néhány hónapban foglalkoznak Báthory Griseldis személyével. A dinasztákat összekötő ígéretes házasságról ezek alapján kiderül, hogy a fontos politikai érdekek sem tudták felülírni a lelkiismereti kérdéseket, amelyeket a katolikus vőlegény és a protestáns menyasszony vallási nézetei okoztak. Véleményem szerint a menyasszony sikertelen áttérítési kísérletének örök mementójául szolgált a név, amelyet a nő élete végéig viselt: nevében Griseldis lett, de hitében végig protestáns, vagyis engedetlen maradt.

Zamosyki kancellár és Griseldis házasságkötéséhez hagyományosan öt latin nyelvű kiadványt kapcsol a szakirodalom. Jan Kochanowski *Epinicion*² és *Epithalamion*³

* Könyvtáros, MTA Könyvtár és Információs Központ, Gyűjteményszervezési Osztály. A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával jelenik meg.

¹ HORN Ildikó, „Báthory István uralkodói portréja”, in *Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó 363–400 (Budapest: L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2008).

² *Ioanni Cochano vii ad Stephanum Bathorrbheum Regem Poloniae inclitum Moscho debellato, et Livonia recuperata. Epinicion. Anno a Christo nato M. D. LXXXII.* (Krakkó: Lazarus, 1583).

³ *Ioanni Cochano vii in nuptias illustrium Ioan. de Zamoscio, R. P. Cancellarii, et exercituum Praefecti: Ac Griseldis Bathorrbheae Christophori Transilvaniae principis et Sereniss. Stephani Poloniae regis fratris, filiae, Epithalamion* (Krakkó: Lazarus, 1583).

című alkotásait, Mattheus Priscovius/Piscorevius *Gratulatio*⁴ című munkáját, a György Frigyes (Georg Friedrich) brandenburgi nagyfejedelem számára készült beszámolót az esküvői ünnepségekről Reinhold Heidenstein tollából,⁵ valamint a gdański Szűz Mária templom mellett működő iskola (Schola Mariana) iskolamesterének, Valentinus Schreckiusnak *Istula sive gratulatio* című költeményét.⁶ Ezek közül Kochanowski *Epinicionja* csupán a dedikációjában utal Zamoyski és Griseldis házasságára, amely lényegében egy dicsőítő költemény Báthory István király hadi tetteiről a livóniai háborúban. Kochanowski *Epithalamionját* új kritikai kiadása⁷ is elsősorban formai szempontból értékeli, mivel az epithalamium a pindaroszi és a catullusi ódaköltészetből merít. Priscovius *Gratulatioja* véleményem szerint úgy értékelhető, mint a lengyel nemesség politikai nyilatkozata, amely a választás útján trónra kerülő király politikai szerepéről, illetve e szerep korlátairól vall a lengyel hetmannak és harmadik feleségének címzett beszéd apropóján. A brandenburgi nagyfejedelemnek írott beszámoló egy szemtanú krónikája többek között a parádés kocsikra rakott életképekről, amelyek a lezárult livóniai háború hadifoglyainak felvonultatásától Venus diadalmenetéig tartottak, ezzel kifejezve Amor és Venus győzelmét Mars felett.⁸ Schreckius költeménye pedig a legfontosabb lengyel városokat átszelő Visztula folyóisten képében mondja fel Zamoyski családtörténetét több évszázadra visszatekintve, majd röviden vázolja a menyasszony hátterét, s végül jókívánóságait fejezi ki az ifjú párnak. Ahogyan az epithalamiumokban általában, úgy ebben a konkrét esetben is a vőlegény saját sorssal rendelkező egyén, míg a menyasszony csupán az elvárt női érények megtestesítője, s alig több, mint a saját neve. Báthory Griseldis esetében pedig éppen a neve az, amely a bevezetőben említett lelkiismereti és házassági dráma első felvonásához vezet bennünket.

⁴ *Ad Illustrissimum D. Ioannem Zamoiscium R. P. Cancellarium. Et exercituum Imperatorem. De nuptiis cum Illustriss. Domina D. Griselide Bathorrea, Transylvaniae nata principe, Serenissimi Poloniae Regis Stephani primi, fratris filia, contractis. Idibusque Iunii celebratis Cracoviae. Matthei Piscorevii Gratulatio.* (Krakkó: Lazarus, 1583).

⁵ *De nuptiis Illustrium Ioan. De Zamoscio R. P. Cancellarii exercit: Praefecti: Ac Griseldis Bathorreae, Christophori Transylvaniae Principis, et Sereniss. Stephani Poloniae Regis fratris, filiae: Ad Illustrissimum Principem Georgium Fridericum Marchionem Brandenburgensem in Prussia Ducem R. H. S. R. Epistola.* (Krakkó: Lazarus, 1583).

⁶ Valentinus SCHRECKIUS, *Istula sive gratulatio ad Illustrem magnificum et generosum Dominum Ioannem Zamoiscium de Zamoisczje: Incltyi regni Poloniae Capitaneum generalem et Cancellarium etc.* (Gdańsk: Jacob Rhode, 1583).

⁷ Jan KOCHANOWSKI, *Carmina latina, Pars III. Commentarius*, fecit Zofia GŁOMBIOWSKA (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013), 233–251.

⁸ HORN, „Báthory István...”, 392.

I. felvonás. A névváltoztatás: Krisztinából Griseldis lesz

A szokásoknak megfelelően a leánygyermeknek édesanyjuk vagy nagymamájuk keresztnévét adták, esetleg ezek valamilyen kombinációját.⁹ Báthory Kristóf (1530–1581) és Bocskai Erzsébet (kb. 1550–1581) leánya anyai nagymamája, Sulyok Krisztina után kapta a nevét. Házassága előtti éveiből alig ismerünk olyan dokumentumot, amely a leányt név szerint említené. Báthory István lengyel király 1581-ben az orosz cárral kötendő béketervezet negyedik pontjában úgy említi őt, mint az erdélyi fejedelem leányát, a szöveg modern kiadásából pedig kikövetkeztethető, hogy a Griseldis keresztnév csak utólagos szerkesztői betoldás, nem az autentikus dokumentum része.¹⁰ A pápai nuncius szintén nem említi a nevét, amikor a lány édesapjának haláláról számol be Rómának, és hírt ad róla, hogy a tizenkét éves kisleányt Anna lengyel királyné tervezi udvarába venni.¹¹

Eddig két dokumentumot ismerünk, amelyekben a házasulandó leányt Báthory Krisztina néven említik. Egy 1578. május 6-án kelt iratban Báthory Kristóf részesíti feleségét és Zsigmond, Krisztina és Erzsébet nevű gyermekeit birtokadományban.¹² A másikban a Lengyelországba induló menyasszony kíséretének egy tagja, Lencsés György, *Báthory Krisztina udvarmestere* és felesége végrendelkezik a hosszú út előtt 1583. április 23-án.¹³ Az otthoniak számára a leány tehát még ekkor is Krisztina, majd nagyjából két hónap múlva, az esküvőjére készült kiadványokban, Lengyelországban már Griseldisnek nevezik. Erről a névváltoztatásról néhány évtizeddel később különös megvetéssel írt az 1570-ben született, tehát a nővel közel egyidős történetíró, Szamosközy István:

Az **Bátori** Kristóf leányát, kit azután az lengyel cancellariusnak házasíta István király, először Christinanak keresztelték volt és az volt sok ideig neve. De ez szép nevet nem szeretvén, azután Blandrata formálásából Griseldisnek neveztetett volt, mely az magyar nevek között igen szokatlan és hallatlan. [...] az Griseldis, mely szóban azt sem tudja honnét jű s hova megyen az eredeti. Talám az Chrysa névtől vöttek, ki az komédiában egy kurvának neve, avagy az Briseis névtől formálta Blandrata, ki Achilles kurvája volt Homérusnál.¹⁴

A fentiek alapján igaznak tűnik, hogy a leánynak „sok ideig” Krisztina volt a neve, talán addig, amíg el nem hagyta Erdélyt, vagy egészen házasságkötése nap-

⁹ A női névadás jelentőségéről az epithalamiumokban: MÁTÉ Ágnes, „Névetimológia és növényhatározó egy 17. századi nászéneken: jókivánságok David Spillenberger lőcsei orvos és Susanna Regina Reuther esküvőjére (1569)”, *Antikvitás és Reneszánsz* 6 (2020/2): 69–88, 78–80.

¹⁰ *Monumenta Poloniae Vaticana IV. I. A. Caligarii nuntii Apostolici in Poloniae epistolae et acta 1578–1581*, edidit Ludwik BORATYŃSKI (Kraków: PAU, 1915), nr. 385, 680. A továbbiakban: *MPV IV.*

¹¹ *MPV IV.*, nr. 390, 696–697.

¹² MNL OL F 3. Centuria B. 66. Az adatot Gálfy Emőkének köszönöm.

¹³ MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Veress Endre-hagyaték, Ms 433, 23.

¹⁴ *Szamosközy István történeti maradványai: 1566–1603, IV. Vegyes feljegyzések* (Pest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876–1880), 9.

jaig. Szamosközy feltételezése, mely szerint az olasz orvos és heterodox gondolkodó, Giorgio Biandrata találta volna ki a Griseldis nevet, azonban már számos előítéletre és talán szándékos ferdítésre utal a történetíró részéről. Biandrata szülőhelyének, a piemonti Saluzzónak a Griseldis névvel való kapcsolatáról másutt részletesen írtam.¹⁵ Mivel Biandrata évtizedeket töltött Erdélyben és ott is hunyt el, Szamosközynek tudnia kellett erről a kapcsolatról, értetlenkedése a név eredetével kapcsolatban tehát hamisan cseng. Az erdélyi történetíró által felajánlott névetimológia kifejezetten durva: Szamosközy magyarázata szerint a Griseldis név vagy Terentius *Andria* című komédiájából, vagy az *Íliász*-ból származik, de mindenképpen azt jelenti, hogy „kurva”. Ennek az értelmezésnek a hátterében szerintem a katolikus Szamosközy felekezeti ellenszenve állhat, amelyet az antitrinitárius elvek egyik erdélyi meghonosítójának tartott Giorgio Biandratával,¹⁶ és általában a nem katolikusokkal szemben érzett.

Szamosközy feltételezése Biandrata szerepéről azonban mégis hordozhat valamit az igazságból. Talán nem az olasz orvos volt Báthory Krisztina névváltoztatásának kiötlője, de szoros kapcsolatban állt Lengyelországgal, valamint Jan Zamoyski kancellárral is. Griseldis története pedig a magyarországiénál jóval nagyobb népszerűsége tett szert Lengyelországban. Mint másutt kifejtettem, a Gryzelda név a Zamoyski családban ismétlődött, s ezért úgy vélem, a Báthory leány új keresztnév is innen származott: Jan Zamoyski javasolta, vagy neki sugalmazta a saluzzói származású Biandrata.¹⁷ A lengyel hetman és az olasz orvos ugyanis jó kapcsolatokat ápolt, mely kapcsolatnak még nem is minden mozzanatát tárta fel a szakirodalom.¹⁸

De miért volt rá szükség, hogy Báthory Kristóf leánya nevet változtasson? A korábbi feltételezések szerint azért,¹⁹ mert Jan Zamoyski előző felségét is Krisztinának hívták, és problémát jelentett volna, hogy ha Zamoyski Krisztina nevű feleségéről van szó, akkor éppen a holt Radziwill vagy az élő Báthory Krisztinát értik alatta. Ez szerintem gyenge érv, ugyanis Báthory István király unokahúga lengyelországi élete során is mindig belefoglalta aláírásába születési családnevét,²⁰ a Báthoryt, akár magyarul, akár lengyelül, akár latinul írt alá.²¹

¹⁵ MÁTÉ Ágnes, „Szent Istvántól Báthory Istvánig: Grizelda története saluzzói, lengyel és magyar mellékalakokkal”, in MÁTÉ Ágnes, *Fabula és história határán. A magyarokkal kapcsolatos sztereotípiák és vándoranekdóták itáliai elbeszélő forrásokban* (Szeged: Lazi, 2018), 167–198, 189–190. (Korábban megjelent önálló tanulmányként itt: *Irodalomtörténeti Közlemények* 121(2017): 3–22.)

¹⁶ Biandrata valódi vallási meggyőződésének kérdéséről lásd: Mihály BALÁZS, „Giorgio Biandrata (1516–1588) – A Physician between Politics and Theology in Early Modern East Central Europe”, in *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*, *Studies*, ed. by Ágnes MÁTÉ and Térés OBORNI 277–303 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020).

¹⁷ MÁTÉ, „Szent Istvántól...”, 188.

¹⁸ Levelezésükről: MÁTÉ, „Szent Istvántól...”, 195.

¹⁹ HORN Ildikó, *Báthory András* (Budapest: Új Mandátum, 2002), 54.

²⁰ A női névviselési szokáshoz lásd: PÉTER Katalin, „Az asszony neve”, *Történelmi Szemle* 52, 2. szám (2010): 151–187, 152.

²¹ Mindhárom formára: MTA KIK, Kézirattár, Veress-hagyaték, Ms 433.

A névváltoztatásra szerintem nem csak a fenti praktikus szempontból volt szükség, azt sokkal inkább szimbolikus aktusnak kell tekintenünk, amely együtt járt volna a menyasszony katolizációjával. Báthory Kristóf és Bocskai Erzsébet leánya ugyanis hitében édesanyját és nagymamáját követte,²² akik mindketten sokat tettek a reformáció magyarországi terjedéséért. Bocskai Erzsébet jelentős összeggel támogatta Károli Gáspár Biblia-fordításának munkálatait is. István lengyel király és a leendő férje elvárásai szerint azonban a menyasszonynak át kellett volna térnie a katolikus hitre.

A vallásváltoztatás évszázadok óta együtt járt a névváltoztatással is, hiszen a névadással a szülők sorsot is reméltek választani gyermekeiknek, és egy új név egy új élet kezdetét is jelentette. A magyar történelem leghíresebb példája I. Szent István király, aki pogány magyar identitását és a Vajk nevet cserélte a keresztségben Istvánra. A Bizáncban nevelkedett, illetve oda házasodott előkelők is rendszeresen új nevet kaptak. Például Árpád-házi III. Béla magyar király (1172–1196), amikor még I. Manuél Komnénosz császár örököseként nevelkedett Konstantinápolyban, az Alexiosz nevet viselte. Második felesége, Châtillon Ágnes pedig a bizánci keresztségben Anna névre hallgatott.²³

A 16. században a trentói zsinat után a katolikus egyház a korábbinál is többet adott a vallási külsőségekre,²⁴ és a pápa valószínűleg különösen megnyugtatónak találta volna, ha a katolikus lengyel király unokahúga és a kancellár felesége vallása mellett neve megváltoztatásával is kifejezi elkötelezettségét a katolicizmus mellett. Jan Zamoyski életében a hit különösen fontos szerepet játszott, hiszen apjától örökölt kálvinista vallásából padovai tanulmányai alatt (1561–1564) tért át a katolikus hitre. Személyes hite mellett azért is tartom elképzelhetőnek, hogy menyasszonya névváltoztatását Jan Zamoyski kezdeményezte, mert a második felesége, Krystyna Radziwiłł is kálvinistából lett katolikus, de nagyon rövid házasság után meghalt. Zamoyski talán el akarta távoztatni a rossz óment amiatt, hogy harmadik felesége, Krisztina is megtért katolikus volt, és ezzel esetleg magára vonja az előző feleség sorsának megismétlődését. Lehetséges, hogy ez a gondolatmenet a modern, szekuláris gondolkodású ember számára idegenül hat. Antonio Possevino pápai követ egyik levele szerint azonban Zamoyski valóban komolyan hitte, hogy Isten büntetése volt számára nem katolikus rokonainak, köztük második feleségének a halála, és félt, hogy ha az új felesége nem tér meg, akkor Isten őt is elveszi tőle.²⁵

²² A beszámolók szerint a gyermekek neve szerint osztoztak rajtuk a szülők: a fiút az apa katolikusnak, a lányt az anya és a nagymama evangélikusnak nevelte. *Monumenta Poloniae Vaticana VI. Alberti Bolognensis nuntii Apostolici in Poloniae epistolae et acta 1581–1585, Pars 2, 1583*, edidit Edward KUNTZE (Kraków: PAU, 1938), nr. 156, 283–284. A továbbiakban: *MPV VI*.

²³ MÁTÉ, *Fabula és história batárán...*, 199.

²⁴ Az áttérés szimbolikus ajándék lett volna a pápának, amit Báthory András római útja során helyezett volna a szentatyja lábai elé: *MPV VI*, nr. 247, 432.

²⁵ *MPV VI*, nr. 242, 414–415.

Zamoyski számára a Griseldis név már gyerekkorából ismerős lehetett saját anyanyelvi kultúrájából, hiszen a történet első lengyel fordítása 1551 előttre tehető, illetve megismerkedhetett a történettel padovai tanulmányai alatt is. A padovai egyetemjárás hasonló kulturális ismereteket adhatott neki, ahogyan előtte a magyar Istvánffy Pálnak, utána Szamosközy Istvánnak, és számos más, Padovában művelődött férfiúnak. A Griseldis név, mint az engedelmesség szimbóluma az átéréssel együtt tökéletes kifejezése lett volna annak, hogy az új feleség aláveti magát férje akaratának.

II. felvonás. Griseldis jellemzése az esküvőt köszöntő nyomtatványok alapján

Valamikor a lengyel határt átlépve Báthory Kristóf leánya tehát Krisztinából Griseldis lett, ahogyan a lakodalmi ünnepségekhez kapcsolódó nyomtatványokban olvashatjuk a nevét. E nyomtatványok közül a gdański Schreckius költeménye, az *Istula sive gratulatio* olyan információkat tartalmaz a menyasszonyról, amelyeket annak Lengyelországba érkezése előtt, hallomásból is tudhatott a közvélemény. Ehhez képest Priscovius *Gratulatio*ja, amelyet a lengyel nemesség nevében írt, és csak az esküvő utáni évben jelentetett meg, a szerző és a menyasszony közvetlenebb ismerettségére utal, abból az időből, amikor Griseldis már Krakóban tartózkodott. Az *Istula* szövege elmondja,²⁶ hogy az ara Báthory István lengyel király fivérének, Kristóf erdélyi fejedelemnek a leánya, és a család Máramaros megyéből való, arról a vidékről, ahol a Tisza folyó ered. A menyasszonyt, mint egyetlen leányát édesanyja híresen szép és szemérmes, valamint egyéb erényekben is bővelkedő nőnek nevelte, akit édesapja (valójában mindkét szülője) halála után a nagybátyja ad férjhez. Kiválasztott férje Zamoyski, aki elvesztette első szerelmét, Krystyna Radziwiłłt²⁷ (valamiért Zamoyski első feleségéről, Anna Ossolińskáról sem itt, sem a *Gratulatio*ban nem tesznek említést a szerzők), és most második (valójában harmadik) házasságra lép. A *retardatio* retorikai eszközét alkalmazva csak ezek után mondja ki a költő

²⁶ SCHRECKIUS, *Istula*, B2r, 5–26. „Huic decori herois se gloria coniugis aequat, / Quae venit illustris thalamo adducenda mariti, / Illustris sponsa, et proavis illustribus orta, / Filia enim Regis Stephani est ex fratre creata / Christophoro, dives quo Transsylvania nuper / Ultra Danubii tractus, collesque nivosos / Carpathi, ab antiquis Dacorum habitata colonis / Principe gaudebat, qui servantissimus aequi / Regna data ac populos tranquilla in pace regebat / Quique genus, Batoraeorum de sanguine duxit, / Antiquum genus, et multis virtutibus olim / Cognitum in imperio Regum, quis Pannonis ora / Et Dravus, Maromarusioque e monte Tibiscus / Paruit egrediens: genus hoc Regemque Polonum / Progenuit nobis Stephanum, sponsaeque parentem / Christophorum: atqui illam mater studiosius unam / Eduxit forma insignem, insignemque pudore, / Egregiamque aliis virtutibus heroinam, / Quam pater excedens vivis post fata reliquit, / Rex sed eam, meritis ultro sua praemia reddens, / Ex quo primus amor Samoiscum morte fefellit / Coniugis, illustri Radivili e stemmate natae.”

²⁷ SCHRECKIUS, *Istula*, B2v, 1–17.

a menyasszony nevét: „Dum venit illustri illustris socianda marito / GRISILDIS castum thalami ascensura cubile.” Érdekes, hogy a költemény vége felé²⁸ a női név írásmódja megváltozik: „Herois SAMOISCI, et amabilis heroinae / CHRISILDIS, tibi commendo: quos aureo amantes / Expectata diu, lux haec coniungit amore.” Ez a névváltozat a kontextusból, azaz a sor végén olvasható „aureo amantes” kifejezésből magyarázható. E szerint a költő a női nevet az „arany” jelentésű görög χρυσός szóból eredezteti. Ez az etimológia teljesen ellentétes előjelű Szamosközy István fent említett magyarázatával, amely az antikvitásból ismert kétes erkölcsű asszonyokhoz kapcsolta a Griseldis név eredetét.

A lengyel nemesség nevében írt *Gratulatio* ehhez képest leíró módon is beszél Griseldisről,²⁹ és több alkalommal személyesen is megszólítja.³⁰ A szöveg Zamoyskihoz beszélve dicsérően szól a menyasszony szépségéről („dignitas formae”), melynél fontosabb az ékesszólása („eruditio”), amelyet latin nyelven is bizonyított a leány. Ehhez járulnak erkölcsi, a szűzies szemérem („virginalis verecundia”) és a virágzó korához illő kellemes kinézete, amelyhez már most is komoly, meglett asszonyhoz illő bölcsesség társul („prudentia”). Ez a tulajdonsága meghaladja fiatal korát és női nemét is. A leány tulajdonságai méltóvá teszik őt arra, hogy férjének segítőtje, társa, házának őrzője legyen. Az orátor ezután közvetlenül Griseldishez fordul és hosszan méltatja Zamoyski erényeit. Ami talán meglepő ezekben a sorokban, az az, hogy a szónok mindezekről ítéletet alkotni Griseldist is méltónak és alkalmasnak tartja, mivel „ingeniosissima es”. Mindkét szöveg tartalmaz az epithalamiumokban szokásos jókívánásokat a bő gyermekáldásra vonatkozóan is, s ezzel a menyasszony, mint nő jellemzése, illetve feladatainak kijelölése le is zárul.

III. felvonás. A lelkiismereti ellenszegülő

Az erdélyi menyasszony 500 fős kíséretében, amelyet 600 katona vigyázott,³¹ szamos családtag, protestáns főúr és szolgáló személyzet érkezett Krakkóba. A női kíséret vezetője az ara nagymamája, Bocskay Györgyné Sulyok Krisztina volt, akitől a leány eredetileg a nevét kapta, és akitől erős protestáns meggyőződését is átvette. A menyasszony közvetlen udvartartásának vezetői voltak a titkára, Cséffey János, valamint két udvarmestere, Lencsés György és Orbai Miklós. A főúri kíséret legfontosabb tagjainak nevét Heidenstein levele³² mellett egy kortárs lengyel

²⁸ Uo., B3r, 5–15.

²⁹ PISCOREVIUS, *Gratulatio*, E1r.

³⁰ Uo., E4r.

³¹ MTA KIK, Kézirattár, Veress Endre-hagyaték, Ms 433, 23.

³² HEIDENSTEIN, *De Nuptiis*, B2r.

krónika is megőrizte, meglehetősen sok félrehallással, illetve betűcserével rögzítve a magyar neveket.³³

Bolognetti nuncius egyre türelmetlenebb leveleiből kiderül, hogy amíg hazai környezetének fontos személyiségei vele voltak,³⁴ Griseldis nem volt hajlandó átérni, és nem katolikusként ment hozzá Jan Zamoyskihoz.³⁵ A pár tagjainak felekezeti különbsége miatt így nem is a pápai nuncius áldotta meg a házasságot, hanem Marcin Bialobrzeski, Kamieniec püspöke, aki a menyasszony édesapját is elparentálta Erdélyben 1583 elején. Bolognetti nuncius a vegyesházasság miatt csak Jan Zamoyski személyes meghívására, de nem a katolikus egyház hivatalos képviselőjeként vett részt az esküvői ünnepségsorozaton.³⁶ A nuncius egy vacsora alkalmával személyesen is megbizonyosodhatott róla, hogy milyen erős személyiség volt Sulyok Krisztina, Griseldis nevelője édesanyja halála után. Bár az asszony lányától és unokájától eltérően nem beszélt latinul, ezért csak tolmács útján társalgott, Bolognetti mégis megállapította, hogy az ara nagymamája „una signora di gran spirito” volt. Ez a megállapítás még élesebb fénybe kerül azon a beszámoló kerestül, amelyben Bolognetti az István királytól hallottakat adja tovább Sulyok Krisztináról.³⁷ Amikor a király és a nemesasszony a vallás kérdéseiről vitatkoztak, Sulyok Krisztina azt mondta a királynak, hogy ha meg tudja győzni arról, hogy ő él vallási tévelygésben, akkor áttér a katolicizmusra. Azonban, mivel férje és más rokonai oly nagy hittel távoztak az életből, nem hihető, hogy ne Istenben nyugodnának. Különösen beszédes, hogy István király, illetve Bolognetti Sulyok Krisztina érvelését vitára sem tartja méltónak, hanem a megszólaló neméből vett érvvel (*argumenta a persona: sexus*) söpri le az asztalról, vagyis „női logikának” minősítve érvényteleníti azt: „con altre simil ragioni donnesche”.

Valószínű, hogy női felmenői nem csak anyagilag gondoskodtak Krisztina-Griseldisről,³⁸ és nem csak vallási meggyőződésüket adták át neki, de megtanították a hitük mellett való érvelés képességére is. Bolognetti nuncius beszámolója szerint, amikor az esküvő után a menyasszony kísérete visszaindult Erdélybe, Sulyok Krisztina könnyek között eskette meg unokáját, hogy ne hagyja el az evangélikus hitet, amiben nevelkedett.³⁹ Drámai pillanat lehetett, amikor a nagymama, aki elfogadta, hogy új hazájában az ő neve helyett egy másikat visel majd az unokája, figyelmeztette a leányt, hogy a lélek dolgaiban maradjon mindig hajthatatlan. Griseldis így is tett: 1583 nyarán Bolognetti és Possevino több levélben írnak arról, hogy a

³³ Ewa DUBAS-URWANOWICZ, „Wesele Jana Zamoyskiego z Gryzeldą Batorówną”, *Białostokie Teki Historyczne* 9 (2011): 237–251, 242.

³⁴ *MPV VI.*, nr. 156, 283–284, május 6. *MPV VI.*, nr. 184., 332., május 30.

³⁵ *MPV VI.*, nr. 198, 354., június 13.

³⁶ *MPV VI.*, nr. 212, 377.

³⁷ *MPV VI.*, nr. 247, 431.

³⁸ 1583. május 26. *MPV VI.*, nr. 156, 286–287.

³⁹ *MPV VI.*, nr. 247, 431.

fiatalasszony a király és a férje tiltása ellenére is rendszeresen a krakkói Brógbá jár evangélikus prédikációt hallgatni.⁴⁰ Felvett neve és fiatal kora ellenére az asszony engedetlen volt, és egyáltalán nem vetette magát alá férje akaratának. Semmi jelét nem mutatta annak, hogy „nolens volens” áttérne a katolikus hitre, ahogyan István király azt a nunciusnak és Zamoyski kancellárnak korábban ígérte.⁴¹

A nyár előrehaladtával felesége vallási nézetei egyre nagyobb lelki tusát jelentettek Jan Zamoyskinak. István király, Anna királyné, és Róma képviselői Krakkóban végül arra a döntésre jutottak, hogy megfosztják Griseldist „eretnek” környezetétől, vagyis fokozatosan elbocsátották szolgálatából az otthonról hozott személyzetet. Róluk Griseldis nagybátyja közbenjárásával az erdélyi Hármastanácson keresztül gondoskodott.⁴² Possevino egy 1583. július 9-én kelt leveléből megtudjuk, hogy Griseldis latintanárát (maestro di latinità) már hazaküldték Erdélybe, és azon vannak, hogy a prédikátorát (il ministro) szintén eltávolítsák mellőle.⁴³ Július 23-án pedig Bolognetti ír arról, hogy a prédikátora, az udvarmestere (maestro di casa), Perneszy János, és az udvarhölgyei, akik mind eretnekek, még mindig Griseldis mellett vannak.⁴⁴ István király szavait idézve Bolognetti azt állítja, hogy a női személyzetet nem akarták eltávolítani Griseldis mellől, amit Anna királyné eléggé nehezményezett.⁴⁵ A király vonakodása érthető, hiszen ezek a bizalmi pozíciókat betöltő személyek az ifjú asszony alapvető komfortérzetét biztosították új környezetében, ismerték szokásait, beszéltek a nyelvét, ami az Anna királynő által esetlegesen kijelölt, lengyelajkú és katolikus udvarhölgyekről nem lett volna elmondható. István király hajlott rá, hogy a prédikátort elküldje Griseldis mellől, de nem akarta a lelki kényszerítés látszatát kelteni benne. Az ugyanis világosan látszik, hogy amit a király, a királyné és a férj el akartak érni Griseldisnél, hogy saját meggyőződésből, belső lelki indíttatásból váljon katolikussá, azt kényszerítéssel nem tartották kivitelezhetőnek.⁴⁶ István király személyesen is oktatta Griseldist a hit dolgairól, valamint térítő szándékú könyveket is adatott neki.⁴⁷

Az utolsó rendelkezésre álló adat szerint, amelyet szintén Bolognetti nuncius egyik levele szolgált számunkra, a prédikátor még 1583. október 1-jén is Griseldis

⁴⁰ *MPV VI.*, nr. 225, 392. *MPV VI.*, nr. 227, 398. *MPV VI.*, nr. 247, 431. *MPV VI.*, nr. 249, 439. *MPV VI.*, nr. 326, 517.

⁴¹ 1583. május 6. *MPV VI.*, nr. 156, 283.

⁴² *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányal: 1581–1585*, kiad. VERESS Endre, Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak 42 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1948), nri. 33, 34, 39, 49, 72.

⁴³ *MPV VI.*, nr. 231, 403.

⁴⁴ *MPV VI.*, nr. 247, 431: „restano il ministro, il mastro di casa e le damigelle heretiche.”

⁴⁵ Anna királyné az őszre elvesztette a bizalmát azzal kapcsolatban, hogy Griseldis valaha is áttérne. *MPV VI.*, nr. 301, 535.

⁴⁶ *MPV VI.*, nr. 137, 246, április 22.: „Tuttavia [Zamoyski] soggiunge che, quando ella si mostrasse dura in questo principio, non potendo esso forzarla in cosa tale, andrebbe disponendo materia a poco a poco.”

⁴⁷ *MPV VI.*, nr. 249, 439, július 24.

udvarának tagja volt, ami miatt a férje, Zamoyski kancellár ismét éles kritikát kapott mind Bolognetti nunciustól, mind Anna királynétól. A megfáradt Zamoyski a vitát azzal zárta le, hogy ilyen rövid idő alatt – ekkor alig négy hónapja voltak házasok Griseldisszel – előző két feleségét sem sikerült megtérítenie, valamint, hogy az asszonyi akaratnak ellentmondani többet árt, mint használni, ha meg akarják győzni valamiről.⁴⁸ Úgy tűnik, Veress Endre sem talált rá bizonyítékot, hogy ezt követően a Griseldis áttérítésére vonatkozó műveletek tovább folytatódtak volna. A Veress-hagyatékban maradt dokumentáció legalábbis Griseldis hátra lévő hét évéből már nem tárgyalja az asszony vallási hovatartozásának kérdését.

Utóhang

Báthory Griseldis házasságkötése Jan Zamoyski kancellárral a trentói zsinat utáni ellenreformációs mozgalom számára igazi kudarcnak tekinthető. Az előkelő házból való, kiváló nevelést kapott, latinul is tudó fiatalasszony a kor kulturális mércéje szerint kiemelkedett nőtársai közül, és e szempontok szerint ideális feleség lehetett (volna) egy olyan fontos politikai szereplő számára, mint a lengyel király utáni első ember. Griseldis azonban már annak a gyakorlatnak a részeként nevelték evangélikus hitűnek, amely az eltérő hitű szülők esetében a gyermekeket nemük szerint adta egyik vagy másik felekezetnek. A menyasszony és a vőlegény közötti vallási különbözőség Zamoyski és Griseldis házasságának tervezésétől kezdve problémát jelentett, de a katolikus fél orvosolhatónak gondolta azt. Az esküvő, amely a Báthory István király és Zamoyski kancellár vezette győztes hadjárat megünneplésének betetőzését jelentette, a legfényesebb külsőségek között zajlott le. A fentiekben olvasható érvelésem szerint a menyasszony születési keresztnevének megváltoztatása Lengyelországban ennek a hosszú szertartássorozatnak a része lett volna, egy szimbolikus aktus. Ez a szimbolikus tett azt volt hivatott kifejezni, hogy miután István király és kancellárja legyőzte Rettegett Iván cárt, aki arra is ígéretet tett a pápának, hogy katolizál, a lengyel király végre hozzáláthatott a pápaság másik nagy problémájának orvoslásához, vagyis az „eretnek hitűek” áttérítéséhez. A nagyszabású tervet legjobb lett volna saját családjában kezdeni, unokahúga, Báthory Krisztina katolikus hitre térítésével. Ez a folyamat azonban félbe maradt: Báthory Kristóf leánya új hazájában csak új nevet kapott, de a lelki meggyőződés, amely a katolikus dogma elfogadását jelentette volna, nem következett be nála. A hárpját átnevezték, de megzabolázni nem sikerült.

⁴⁸ *MPV IV*, nr. 326, 582–583. 1583. október 1.

ÁGNES MÁTÉ

Abstract

The paper is a shortened version of my article published in English in 2021: Ágnes Máté, “Griseldis Báthory, the Disobedient Bride or the Unsuccessful Taming of a Heretic Shrew”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* LXV 2021: 191–215. It examines the dynastic marriage of Griseldis Báthory with Jan Zamoyski from the young bride’s point of view. I take into consideration both exchange of letters and prints commemorating the wedding, published in Poland, and unpublished sources held in the estates of historian Endre Veress, nowadays in Budapest. I argue that the name given to the Transylvanian bride in her new country became an eternal memento of negotiating political interests and confessional convictions between the two parties. These negotiations ended with a compromise, rather satisfactory only to the female party: the bride changed her name, but in her faith, she remained Protestant till the end.

